

◀B> PRAVDA POSLE TRANZICIJE

Kakav odnos elite koje nasleđuju diktatorske režime imaju prema svojim prethodnicama?

Lik HOJZE

Sa engleskog preveo Đorđe Tomić

Odnos prema prošlosti tokom perioda tranzicije iz represivnog režima u demokratiju poprima različite <1>oblike. </1> Strategije idu od masovnog krivičnog gonjenja onih koji su podržavali stari poredak do bezuslovne i potpune amnestije. Svaki od mogućih izbora podrazumeva odgovor na dva pitanja: treba li krivična dela počinjena u prošlosti pamtili ili ih je bolje zaboraviti (što je pitanje priznanja), te da li pojedinci koji su odgovorni za ono što je počinjeno treba da snose neke posledice (što je pitanje <2>odgovornosti). </2> Svakako najradikalnija interpretacija priznanja i odgovornosti jeste direktno **krivično gonjenje** izvršilaca. To je bila zvanična politika prema kolaboracionistima u svim zapadnoevropskim zemljama koje je Nemačka okupirala u Drugom svetskom ratu. Svežiji primer je onaj iz Etiopije, gde je pred sud izvedeno oko tri hiljade zvaničnika oborenog Mengistuovog režima.

S druge strane, krivično gonjenje kao strategija odnošenja prema prošlosti gotovo da nije imalo pristalica u zemljama srednje i istočne Evrope u periodu posle 1989. godine, kao ni u post-autoritarnim režimima u Južnoj Americi. **Lustracija** ili diskvalifikacija bivših elita, agenata tajne policije i njihovih doušnika, ili državnih službenika, predstavlja drugi način pristupanja problemu priznanja i odgovornosti. U nekim slučajevima, diskvalifikacija, uključujući i gubitak političkih i građanskih prava, proizilazi iz krivične presude, kao što je bio slučaj u poratnoj Belgiji, Francuskoj i Holandiji. U drugim slučajevima, kao i u većini post-komunističkih zemalja istočne i srednje Evrope, lustracija je način da se krivično gonjenje zaobide.

Na suprotnom kraju spektra je davanje bezuslovne **amnestije** onima koji su izvršili politički motivisana <3>krivična

<1>Publikacije iz oblasti političkih nauka posvećene temi smene režima često zanemaruju problem pravde u tranziciji. Između ostalih, to važi i za tako poznata dela kao što je Linz & Alfred Stepan, ur., *The Breakdown of Democratic Regimes* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1978). Guillermo O'Donnell, Phillipe Schmitter & Laurence Whitehead, ur., *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1986), sadrži par veoma korisnih stranica o "svodenju računa prošlosti". Izuzetak je Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991; u daljem tekstu "Huntington, Third Wave"). Postoji obilje sociološke literature o povezanosti politike i sudstva, ali se ona gotovo uopšte ne bavi ulogom pravosudnog sistema u tranziciji. Dva izuzetka su Otto Kirchheimer, *Political Justice: The Use of Legal Procedure for Political Ends* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1961), i H.& E. Hannover, *Politische Justiz* (Frankfurt: Fischer Verlag, 1966). </1>

<2>Distinkcija između priznanja i odgovornosti definisana je na skupu u Salzburgu (7-10. marta 1992) u okviru Projekta istraživanja pravde u vreme tranzicije u organizaciji fondacije Povelja 77. </2>

dela. </3> U nekim slučajevima, opšta amnestija je rezultat samoamnestiranja koje elite na zalasku proglašavaju pre nego što tranzicija daleko odmakne. U drugim slučajevima, nekažnjivost je rezultat pregovora između starih i novih lidera. U Urugvaju, na primer, vlada koja je nasledila vojni režim donela je 1986. zakon o amnestiji pod pritiskom vojske. Španija posle Franka primer je trećeg puta ka nekažnjivosti. Gotovo sve demokratske snage su se složile o nekažnjavanju onih pojedinaca koji su počinili zločine braneci ili napadajući Frankov režim.

Amnestija, ali ne i amnezija – to je suština četvrte strategije. Uobičajena forma je Komisija za istinu. Prvi cilj takve komisije jeste da se istraži sudbina pojedinaca i države kao celine tokom vladavine prethodnog režima. Njen cilj nije gonjenje i <4>kažnjavanje. </4> Iznošenje istine, uključujući i potpuno otkrivanje svih zloupotreba ljudskih prava, ima za cilj da osigura da "činjenice" ne padnu u zaborav, već da ostanu žive u sećanju zajednice. Poznati primer je čileanska Nacionalna komisija za istinu i pomirenje (1990) i Komisija za istinu u El Salvadoru (1992) pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. Ipak, opšte poznata istina nekima nije dovoljna. Potrebno je da nanete nepravde budu i zvanično priznate. Prema Tomasu Neigelu, profesoru filozofije i prava na Univerzitetu u Njujorku, ovde je bitna razlika između zna-

nja i priznanja, "ono što se sa znanjem događa i što se može dogoditi jedino kada je ono ozvaničeno, kada je ugrađeno u javnu kognitivnu <5>scenu." </5> Dalje mere na ovom putu mogu uključivati i kompenzaciju od strane države. Lojd Vogelmann, direktor Centra za izučavanje nasilja i izmirenja u Johannesburgu, piše: "Za porodice žrtava i preživelih takvo predstavljanje događaja znači neposredno javno priznavanje njihovog bola i <6>traume." </6> I dodaje: "Najkonkretniji oblik reparacije je novčana kompenzacija. Pošto zbog finansijskih ograničenja nisu moguće isplate u znatnijim iznosima, važno je pružiti finansijsku kompenzaciju i u drugim oblicima – kao što je besplatna medicinska i psihološka pomoć, umanjene kamate na kredite za obrazovanje, kupovinu kuće ili poslovne kredite." Vogelmann takođe preporučuje ustanovljavanje trajnih podsetnika na nasleđe prošlosti, kao što su spomenici, muzeji, praznici i ceremonije. Uz aktivnosti grupa za podršku, time se "obebeđuje kanal za nenasilno izražavanje bola, frustracije i besa." Osim toga, restitucija od strane države ne ukida pravo na kompenzaciju u skladu sa građanskim pravom.

Predmet ovog članka biće značajne razlike u načinima na koje se elite suočavaju sa prošlašću kada naslede diktatorske <7>režime. </7> [...]

<3>Amnestijom, koju proglašava izvršna ili zakonodavna vlast, eliminiše se kažnjivost određenih dela; amnestija na taj način ukida zločin i kaznu; ona se može upotrebiti da se onemogući gonjenje, ali i da se ponište već uvedene sankcije. Pomilovanje je, prema definiciji u rečniku *Black's Law Dictionary*, "čin izvršne vlasti kojim se ublažava ili ukida kazna za počinjeno krivično delo". U istom rečniku se kaže da je "razlika između amnestije i pomilovanja više filološke nego pravne prirode". Nekažnjivost (ili imunitet) jeste *de facto* situacija koja je rezultat amnestije ili pomilovanja. Termine "amnestija, pomilovanje", "nekažnjivost" i "imunitet" ovde koristim kao sinonime. </3>

<4>Argentina u periodu posle 1983. godine predstavlja redak izuzetak. Nakon objavljivanja izveštaja Nacionalne komisije za nestale, šefovi tri sukcesivne hunte izvedeni su pred sud. </4>

<5>Citirano u: Lawrence Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers* 4 (New York: Pantheon Books, 1990; u daljem tekstu "Weschler, Miracle"). </5>

<6>Lloyd Vogelmann, "It's Hard to Forgive – Even Harder to Forget", u: *Work in Progress*. Aug. 1993, na 16. </6>

<7>U literaturi se kao sinonimi koriste različiti termini kojima se označavaju aktivnosti zadovoljenja pravde u periodu nakon tranzicije: *pravda okrenuta prošlosti* ili *retrospektivna pravda*, *retroaktivna* ili *pravda ex post facto*, *retributivna pravda*, *postautoritarna pravda*, *tranziciona pravda*. Neki od ovih termina su nejasni, na primer, "prav-

Kazniti ili oprostiti: Argumenti

U tekućoj javnoj debati o pravdi u periodu nakon tranzicije, politički lideri, profesori i novinari podeljeni su oko brojnih <8>pitanja. </8> Ipak, pitanje koje izaziva najdublje podele jeste pitanje kako pronaci ravnotežu između zahteva da se izvrši pravda i brojnih, uglavnom političkih ograničenja zbog kojih krivično gonjenje može predstavljati veliki rizik za novi režim.

ARGUMENTI ZA GONJENJE I/ILI LUSTRACIJU

Oni koji naglašavaju pozitivne efekte gonjenja navode dva ključna razloga. Prvo, kažnjavanje onih koji su zloupotrebljavali vlast pod starim režimom doprinosi izgradnji ili obnovi moralno pravičnog poretka. Drugi razlog je povezan sa uspostavljanjem i održavanjem mlade demokratije koja nasleđuje autoritarni sistem.

1. Obnova srušenog moralnog poretka zahteva da "pravda bude izvršena", tvrde zagovornici krivičnog gonjenja. Oni smatraju da je novoizabrana vlada dužna da to učini, pre svega, iz moralne obaveze prema žrtvama represivnog sistema. Post-autoritarna pravda ima zadatak da zaleći rane i popravi privatnu i javnu štetu koju je prethodni režim <9>načinio. </9> Kao neka vrsta ritualnog procesa pročišćenja, ona takođe otvara mogućnost moralne i političke <10>obnove. </10> Uklanjanje spomenika prošlosti (Lenjinove i Staljinove statute) jedan je način da se društvo očisti; progon onih koji se smatraju odgovornim za zločine iz prošlosti je drugi. Zemlja u kojoj ovaj postupak čišćenja ostane nedovršen, tvrdi se, biće uvek opterećena strahovima i premissljanjima. Kada je Adam Mihnjik, vođa poljske opozicije za vreme komunizma i jedan od urednika *Gazete*, upitao nemačkog pisca Jirgena Fuksa šta misli o lustraciji, ovaj je odgovorio: "Ako ovaj problem konačno ne rešimo, on će nas proganjati, kao što je to bio slučaj i sa nacizmom. Nismo se denacifikovali, i to nas je godinama <11>opterećivalo." </11> Francuski istoričar Anri Ruso navodi primer posleratne Francuske, u kojoj problem kolaboracije nije do kraja rešen, kao stanje neuroze bez <12>kraja. </12>

2. Drugi argument u prilog sudskom postupanju protiv onih koji su podržavali stari režim jeste to što se na ovaj način jačaju još uvek osetljive demokratije.

U prvim mesecima posle tranzicije, tvrdi se, opstanak novog režima zavisi od brze i odlučne akcije protiv proautoritarnih zvaničnika i onih koji ih podržavaju. Takva akcija se smatra neophodnom zaštitom od

da okrenuta prošlosti" ili "retrospektivna" pravda. Kao što je jedan sudija primetio, pravda se uvek zadovoljava *posle* zločina. Otuda ovi termini nisu dovoljno precizni. Problem sa oznakama "retroaktivna pravda" ili "pravda *ex post facto*" jeste u tome što se one odnose na veoma specifičan oblik pravde: na onu pravdu koja ne poštuje načelo neretroaktivnosti. Ne moraju svi slučajevi krivičnog gonjenja nakon pada autoritarnog režima narušavati ovo načelo. "Retributivna pravda" je pravda čiji je cilj da žrtvama starog režima pruži zadovoljenje (najčešće materijalno). Ovaj termin ima veoma ograničeno značenje i ne bi ga trebalo na silu stavljati u službu viših ciljeva. Više mi se dopadaju oznake *post-tranzicijska pravda* i *pravda nakon tranzicije*, jer su one, iako deskriptivne, u isto vreme široke i precizne. Ova dva termina koristim kao sinonime, zajedno sa opštijim terminom *čišćenje*. Ostale prihvatljive fraze su *post-autoritarna pravda* ili *post-totalitarna pravda*. </7>

<8>A. Boraine, J. Levy & R. Scheffer, ur., *Dealing with the Past: Truth and Reconciliation in South Africa* (Cape Town: IDASA, 1994; u daljem tekstu "Boraine, *Dealing*"), predstavlja veoma koristan sažetak političkih i akademskih debata. Vidi takođe Huntington, *Third Wave*, 211-232 (citirano u napomeni 1). </8>

<9>Prema Hantingtonu (*Third Wave*, 213), ovo je jedan od glavnih argumenata onih koji se zalažu za gonjenje. Slično misli i Arije Nejer, nekadašnji izvršni direktor organizacije *Human Rights Watch*: "Kao civilizovano društvo moramo priznati vrednost i dostojanstvo onih koji su bili žrtvama zloupotreba u prošlosti" (citirano u: Boraine, *Dealing* 3; u daljem tekstu "Neier, u: *Dealing*"). </9>

<10>Upravo to implicira termin *lustracija*: "pročišćenje pokajničkom žrtvom, ceremonijalno pranje" (prema *The Oxford Concise Dictionary*). </10>

<11>Fuchs, citirano u: Adam Michnik, "Justice or Revenge?" *J. Democracy* 20, 25 (Jan. 1993). </11>

<12>Henri Rousso, *Le syndrome de Vichy de 1944 à nos jours* (Paris: Seuil, 1990; u daljem tekstu "Rousso, *Syndrome*"). Nelagodnost je oživela u junu 1993. godine, kada je neki psihotičar ubio Renea Bukea, francuskog šefa policije u vreme višijevskog režima. Mnogi su ubistvo Bukea, čije je očekivano suđenje moglo konačno izvesti režim iz vremena rata pred sud, doživeli kao "opstrukciju pravde". Time su se pojačale glasine o oklevanju na najvišem nivou da se višijevski režim izvede pred sud. Vidi "Le dossier Bousquet", *Liberation* (posebno izdanje), 13. jul 1993, str. 1-52. </12>

sabotaže <13>"iznutra."</13> Štaviše, ako se pitanje gonjenja ne pokrene, to može izazvati i druge društvene i političke poremećaje, uz rizik od spontanog vršenja pravde i egzekucija po kratkom postupku, ili nekontrolisanog kopanja po prošlosti političara, novinara i sudija, kao što je bio slučaj u Čehoslovačkoj 1991. godine, a kasnije i u <14>Poljskoj.</14> To može dovesti i do širenja teorija o zaveri po kojima su lideri novog režima samo skriveni agenti starog poretka, prema kom imaju tako neodređen i uzdržan odnos.

Ipak, ono što je novoj ili obnovljenoj demokratiji najpotrebnije jeste legitimitet. Gonjenje se, piše Hantington, smatra "potrebno da bi se potvrdila nadmoć demokratskih vrednosti i normi i da bi se javnost tako ohrabrila da u njih <15>veruje".</15> Izostanak gonjenja i lustracije, s druge strane, može pospešiti širenje cinizma i nepoverenja u politički sistem. Belgija krajem 1944. godine dobro ilustruje koliko značaja ima akcija protiv pripadnika starog režima. Politička elita koja se vratila na vlast septembra 1944. imala je više razloga da organizuje eliminaciju kolaboracionista-germanofila na najefikasniji mogući način. Legitimitet lidera koji su se vratili delimično je zavisio od brzine i temeljitosti sa kojom su nepatriotski guverneri okupirane Belgije i njihove pristaše uklanjani iz političkih i javnih <16>foruma.</16> Ali, elita koja se vratila u zemlju takođe je znala da njen autoritet i legitimitet može dovesti u pitanje i jedna nova i dotle neosporena snaga, pokreti otpora. Stoga je ona morala izbeći svaki politički potez koji bi pokrete optora gurnuo u pravcu revolucionarne <17>akcije.</17> Svaki nagoveštaj slabosti u odnosu prema kolaboracionistima pripadnici pokreta otpora sigurno bi protumačili kao uvredu i provokaciju. Pored toga, nekažnjivost omogućuje "ljudima koji su bili povezani sa prethodnim režimom da zauzmu rukovodeće pozicije na kojima su onda otvoreni za ucene i pretnje <18>raskrinkavanjem".</18>

<13>Vaclav Benda, aktivni disident u vreme komunističkog režima i predsednik Demokrišćanske stranke, opisao je 1992. godine "samozaštitu sa stanovišta čehoslovačke demokratije i sa stanovišta evolucije ka tržišnoj ekonomiji i pravnoj državi" kao glavni cilj čehoslovačkog Zakona o kontroli (Intervju, 5 *East Eur. Rep.* 42, 42, mart-april 1992).</13>

<14>Vidi Janusz Obrman, "Laying the Ghosts of the Past", u: *Rep. E. Eur.*, 14. jun 1991, str.12.</14>

<15>Huntington, *Third Wave* 213. Prema Huanu Mendezu, savetniku organizacije *Human Rights Watch*, "Sposobnost institucija da izađu na kraj sa tako složenim i teškim pitanjima učvršćuje poverenje građanstva u sposobnost države da izgradi pouzdane demokratske institucije kojima se može verovati" (citirano u: Boraine, *Dealing* 92).</15>

<16>Stvar je dodatno iskomplikovana činjenicom da su mnogi kolaboracionisti pripadali političkim pokretima (VNV u Flandriji, REX u frankofonoj Belgiji) koji su na predratnim izborima 1936. i 1939. godine dobili između 15% i 20% mesta u parlamentu. To znači da su ovi pokreti već dugo bili ozbiljni pretendenti na vlast. Vidi William Brustein, "The Political Geography of Belgian Fascism: The Case of Rexism", u: 53 *Am. Soc. Rev.* 69 (1988).</16>

<17>Vidi Geoffrey Warner, *La crise politique belge de novembre 1944: Un coup d'état manqué?* (Brussels: CRISP, 1978).</17>

<18>Claus Offe, "Coming to Terms with Past Injustices", u: 33 *Arch. Eur. Soc.* 195 (1992).</18>

Neki analitičari veruju da gonjenje doprinosi dugoročnoj demokratskoj konsolidaciji. Ako se zločini poraženih "ne istraže i ne kazne, onda ne može biti stvarnog rasta poverenja, niti 'ugradnje' demokratskih normi u društvo u celini, pa otuda ni stvarne 'konsolidacije' <19>demokratije". </19> Protivnici nekažnjivosti tvrde da amnestija takođe ugrožava usađivanje pravila ponašanja na kojima počiva model <20>Rechtsstaat. </20> Oni tvrde da selektivna primena krivičnog prava, kojom neki od optuženih bivaju privilegovani (na primer, vojni lideri), razvija ciničan stav prema vladavini prava. Konačno, gonjenje se smatra najmoćnijim sredstvom odvratanja od budućih zloupotreba ljudskih <21>prava. </21>

ARGUMENTI PROTIV KAŽNJAVANJA

Drugi učesnici u debati tvrde da gonjenje ljudi za koje se smatra da snose odgovornost za zločine iz prošlosti nije tako jednostavna stvar. Nema garancija, tvrde oni, da će efekti biti ograničeni samo na ono što je od koristi za demokratiju i *Rechtsstaat*. Neki, kao Ralf Darendorf, smatraju da se duhovi prošlosti ne mogu oterati dokle god je želja za osvetom dominantno osećanje. Darendorf citira italijanskog komunistu Serđa Segrea, koji je "bio sasvim u pravu kada je napao Nemačke iz Istočne Nemačke zbog hapšenja nekadašnjeg vođe Eriha Honekera: "Zar nikada nećete ništa naučiti iz istorije? Zar će era sudskih procesa iz tridesetih i pedesetih godina ponovo početi iz početka?... Ne započinjite ponovo stare priče. Inače nikada nećete započeti ništa <22>novo." </22> Španski pisac Horhe Semprun rekao je Adamu Mihnjiku: "Ako želite normalan život, morate zaboraviti. Inače će vam pobesnele zmijske puštene iz kaveza trovati javni život još mnogo <23> godina." </23> Raul Alfonsin, prvi predsednik Argentine izabran nakon pada vojnog režima, piše: "U krajnjoj liniji, kažnjavanje jeste jedan od instrumenata kojima se gradi kolektivna moralna savest, ali nije i jedini, pa čak ni <24>najvažniji." </24> Oni koji se suprotstavljaju gonjenju uglavnom tvrde da u takvim procesima uvek vrebaju iz prikrajka samovlašće, zaobilaznje zakona i kršenje ljudskih prava, te da gonjenje može u velikoj meri destabilizovati nezrelu <25>demokratiju. </25>

<19> Laurence Whitehead, "The Consolidation of Fragile Democracies: A Discussion with Illustrations", u: Robert Pastro, ur., *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum* 84 (New York: Holmes & Meier, 1989). </19>

<20> Termin *Rechtsstaat* odnosi se na ustavnu državu ili državu koja počiva na načelima vladavine prava. </20>

<21> Dajen Orentliher piše: "Najjači argument onih koji zagovaraju krivično gonjenje glasi da je to najbolje obezbeđenje od buduće represije. Iznošenjem pune istine o zloupotrebama u prošlosti i njihovom osudom, postupci gonjenja mogu odvratiti potencijalne prekršioce zakona i osloboditi javnost budućeg iskušenja da saučestvuje u nasilju koje država podržava". Vidi Diane Orentlicher, "Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime", u: 100 *Yale L. J.* 2537, 2542 (1991). </21>

<22> Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe* 101 (London: Chatto & Windus, 1990). </22>

<23> Jorge Sempun, citirano u: Michnik, 4 *J. Democracy*, str. 24 (citirano u napomeni 11). </23>

<24> Raul Alfonsin, "Never Again in Argentina", u: 4 *J. Democracy* 15, 19 (jan.1993). </24>

<25> Mada u načelu podržavaju tolerantan odnos prema zloupotrebama iz prošlosti, učesnici u debati većinom se slažu o tome da treba učiniti dva izuzetka. Prvo, samoamnestiranje nije legitimno. Drugo, države su obavezne da kazne kršenje međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava. Takvi zločini, tvrdi se, ne mogu se jednostrano opraštati. Hose Salaket, član čileanske Komisije za istinu, izjavio je: "društvo ne može oprostiti zločine protiv humanosti. Krivci se moraju izvesti pred sud". Ideja da se zločini protiv humanosti uvek moraju kažnjavati nalazi se i u osnovi postupka protiv Pola Tuvjera, francuskog ko-

1. Mlade demokratije uvek tvrde da visoko vrednuju vladavinu zakona i ljudska prava. Međutim, pravda nakon tranzicije podrazumeva i odluke kojima se ta ista pravna načela mogu i prekršiti. Zato bavljenje prošlošću na sudu nosi znatan rizik, tvrde neki analitičari. Na ovaj način nova elita može biti prisiljena da, sudeći nedemokratskom ponašanju od juče, naruši načela pravne države danas. To može dovesti do gubitka legitimiteta novog režima.

Problem ljudskih prava javlja se kada sudovi treba da sude o ponašanju koje je čisto političke prirode, kao što je članstvo u proautoritarnim pokretima ili javno zastupanje totalitarističkih ideja. Problem se može ilustrovati na primeru Belgije. Predratni zakoni koji se tiču izdaje nisu se odnosili na sve one brojne oblike političkog delovanja koji su jedino u kontekstu totalnog sukoba u Drugom svetskom ratu mogli poprimiti dimenziju kolaboracionizma. Jednostavno proširivanje kaznenog zakona se nije moglo izvršiti, jer je jedan deo spornog političkog ponašanja bio zaštićen ustavom zagarantovanim pravima na slobodu mišljenja, govora i udruživanja. Kako može biti kažnjen neko ko je pre rata postao član partije koja je učestvovala u belgijskoj parlamentarnoj igri i kasnije prihvatila nemačku okupaciju, samo zato što je ostao član i posle maja 1940? Da li čoveka čija je jedina politička aktivnost bila pretplata na kolaboracionistički časopis treba izvesti na sud? Dok je zemlja još bila pod okupacijom, belgijska vlada u egzilu je članstvo u pronemačkim pokretima i slične oblike političkog delovanja definisala kao krivična dela. Zbog toga su desetine hiljada Belgijanaca kažnjene za nešto što je samo oblik političkog ponašanja. Ovakva odluka belgijske vlade od početka je izazivala mnoštvo kontroverzi: nije li jedna od temeljnih vrednosti demokratije upravo to što nikome ne mogu biti oduzeta građanska prava zbog političkih stavova koje **<26>** zastupa? **</26>**

Kada treba dati odgovor na pitanje ko će suditi onima koji su podržavali autoritarni režim, načela podele vlasti i nezavisnosti sudstva bivaju ugrožena. Ovaj problem, sa kojim se i Francuska suočila jula 1944. godine, najjasnije je formulisao ministar pravde: trebalo je izmiriti dva suprotstavljena zahteva, "sa jedne strane, poštovanje za pravnu formu i tradicionalne garancije republikanskog pravosuđa; sa druge strane, želju da se sudi brzo i da se Otporu omogući da odigra svoju ulogu u sudskom kažnjavanju **<27>** kolaboracionista." **</27>** Politički pritisak, vremenska ograničenja i nedostatak osoblja mogu navesti posttranzicijsku elitu da osniva specijalne sudove u kojima sudije-laici imaju istaknutu ulogu. Kako protivnici pravnog gonjenja tvrde, ovo gotovo neizbežno vodi do kršenja važnih pravnih normi. Takvi specijal-

laboracioniste kome je suđeno 1994. godine, pedeset godina posle kraja rata. Vidi *Le Monde* (posebno izdanje), 17. mart 1994, i Leila Sadat Wexler, "Reflections on the Trial of Vichy Collaborator Paul Touvier for Crimes against Humanity in France", 20 *Law & Soc. Inquiry* 000 (1995). **</25>**

<26> Slučaj Južne Afrike pokazuje da se slična rasprava razvija i kada se dela znatno teže prirode (napad, pljačka, javno nasilje, itd.) označe kao politička. Kada je na pregovorima sa De Klerkovom vladom otvoren problem oslobađanja političkih zatvorenika, ključno pitanje bilo je kako napraviti razliku između prekršaja koji su politički i onih koji to nisu. Za opštu raspravu, vidi Raylne Keightley, "Political Offences and Indemnity in South Africa", 9 *S. Afr. J. Hum. Rts.* 334 (1993). **</26>**

<27> De Menthon, citirano u: Peter Novick, *The Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France* 150 (New York: Colombia University Press, 1968; u daljem tekstu Novick, "Resistance versus Vichy"). **</27>**

ni sudovi zaista mogu postati instrumenti samovlasne osve- te, pošto sudije koji nisu profesionalci lakše podležu pritisku vlasti, medija i javnog mnjenja. Vernost zakonitosti i vladavini prava, ako je usađena u pripadnike pravosuđa, predstavlja snažnu zaštitu od političke i samovlasne upotrebe sudskog procesa. Ejbel i Luis pišu: "Postoje dokazi da profesionalni identitet osnažuje 'nezavisnost' sudstva i spremnost sudija da spreče ili bar ometu nezakonite radnje onih grana koje su bliže <28>politici." </28> Nije sasvim jasno gde i kako ta vernost nastaje. Ali možemo pretpostaviti da su sudije-laici, naročito u kontekstu tranzicije režima, nedovoljno pripremljeni za svoj posao da bi se oduprli intervencijama nosilaca vlasti i drugih snaga u društvu.

Pravda nakon tranzicije mora se postaviti u vremenski okvir. Ovaj okvir, piše Ofe, podrazumeva davanje odgovora na dva pitanja: "Prvo, od kog trenutka u vremenu postupci iz prošlosti podležu korektivnoj <29>akciji?" </29> Drugim rečima, da li prihvatamo *ex post facto* krivično zakonodavstvo? Ovde se dovodi u pitanje načelo *nullum crimen sine lege nulla poena sine <30>lege*. </30> Drugo pitanje koje se postavlja jeste "do kog trenutka u budućnosti će se zakonske radnje <31>preduzimati?" </31> To uključuje problem konačnog ukidanja ili održavanja postojećeg zakona o zastarevanju.

Oni koji ne odobravaju gonjenje tvrde da posttranzicijski procesi u krajnjem ishodu dovode do promene pravila igre nakon čina, bilo primenjivanjem retroaktivno donetih zakona ili naknadnim produžavanjem roka zastarevanja.

Jedan od mogućih izvora retroaktivne pravde jeste posttranzicijski sukob između pravnih sistema, između pravnog nasleđa prošlosti i zakonâ i propisâ nove ili obnovljene demokratije. Glavna rasprava u Francuskoj za vreme Drugog svet- skog rata i odmah nakon njega bila je rasprava o legalitetu višijevskog režima i legalitetu postupaka onih koji su, veru- jući da je vlada u Višiju zakonita i legitimna vlada Francu- ske, poštovali njene <32>zakone. </32> To je centralni problem i u postkomunističkoj srednjoj i istočnoj Evropi. Kao što je Tina Rozenberg pisala: "Ljudima se može suditi samo za dela koja su bila protivzakonita u vreme izvršenja. Sve ono što je bilo najomraženije kod istočnoevropskih režima – senka tajne policije, cenzura, politički kriterijumi za sve vrste odluka – zapravo su bili sami temelji <33>sistema." </33> Optuženi bi se mogao braniti, piše Ofe, "tako što će tvrditi da nije bio svestan sada navodno kriminalne prirode dela za ko- je je optužen; budući da je odrasla u režimu koji oprašta, pa čak i zahteva vršenje dela (koja se sada smatraju krivičnim) za potrebe neke više političke svrhe, takva osoba nije imala raz-

<28>Richard L. Abel & Philip S. C. Lewis, "Putting Law Back into the Sociology of Lawyers", u: Abel & Lewis, ur., *Lawyers in Society*, vol. 3: Comparative Theories 478, 482 (Berkeley: University of California Press, 1989). </28>

<29>Ofe, 33 *Arch. Eur. Soc.*, 197 (citirano u napomeni 18). </29>

<30>Ovo načelo legaliteta znači da se kažnjavati može samo ono ponašanje koje je pre- cizno opisano kaznenim zakonom, te da se mogu određivati samo one kaznene sankcije koje se mogu odrediti primenom zakona koji ih je opisao pre nego što je prekršaj poči- njen. Vidi takođe Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, član 7 (1): "Niko se ne može sma- trati krivim za krivično delo po osnovu čina ili propusta koji po nacionalnom ili internaci- onalnom pravu nisu predstavljali krivično delo u vreme izvršenja. Niti se može primeniti kazna teža od one koja je bila predviđena u vreme kada je delo počinjeno." </30>

<31>Ofe, 33 *Arch. Eur. Soc.* 197. </31>

<32>Novick, u: *Resistance versus Vichy* 140-156 (o oslobođenju kolaboracionista u oslo- bođenoj Francuskoj), čitavo jedno poglavlje posvećuje problemu *nullum crimen sine le- ge*. </32>

<33>Tina Rosenberg, citirano u: Boraine, *Dealing* 95 (citirano u napomeni 8; u da- ljem tekstu "Rosenberg, u: *Dealing*"). </33>

loga da sumnja u ispravnost onoga što je <34>činila." </34> Ako se sudovi pridržavaju stvarnog krivičnog prava prethodnog režima, optužnice će biti retke i većina izvršilaca će izbeći kaznu. Samo oni zvaničnici koji su činili dela koja su se čak i pod starim režimom smatrala protivzakonitim mogu biti izvedeni pred sud. Ovaj problem se može prevazići, kao što zapaža Ofe, "primenjivanjem normi prirodnog prava, međunarodnog prava ili opštih pravnih načela koja priznaju civilizovani <35>narodi." </35> Nemački slučaj pokazuje koliko je ovaj poduhvat komplikovan. Da bi se izbeglo *ex post facto* deljenje pravde, odlučeno je da se za gonjenje bivših lidera Nemačke Demokratske Republike primeni stvarno krivično pravo NDR. Ipak, zapadnonemački sudovi su zaključili da su osnovna ljudska prava, izložena u ustavu NDR i u međunarodnim sporazumima, u jednoj oblasti (istočnonemački stav prema pokušajima prelaska granice) ipak bila prekršena. Komentarišući ove događaje Blakenburg kaže da su sudovi reinterpreterali pravo NDR "kao da ono nikada nije primenjivano u njenoj istoriji. Zapravo su izgradili sopstveno, idelano 'pravo NDR'." I dodaje: "Na osnovu takvog *ex post facto* tumačenja prava NDR, za ubistva su optuženi ne samo istočnonemački graničari, nego i šef države koji ih je na to <36>navodio." </36> Sukob između dva pravna sistema nije jedini mogući razlog praktikovanja retroaktivnog prava. Novik, nakon poređenja problema retroaktivnosti u posleratnoj Belgiji, Francuskoj, Holandiji, Danskoj i Norveškoj, zaključuje: "U svim zapadnoevropskim zemljama ustanovljeno je da su važeće zakonske odredbe o izdaji neadekvatne za neočekivanu pojavu produžene okupacije i raširene kolaboracije. Kod svih je ovaj nedostatak morao biti ispravljen nekim oblikom retroaktivnog <37>zakodavstva." </37> U svakoj od ovih pet zemalja primenjivani su različiti zakonodavni, upravni i pravosudni trikovi da se stvarnost retroaktivnog prava zataška.

Dруги način da se naknadno promene pravila igre jeste izmena zakona o zastarevanju. Ovo pitanje je naročito značajno u postkomunističkim zemljama. Zločini protiv života i imovine ljudi u najvećem broju su se odigrali krajem četrdesetih i tokom pedesetih godina. U većini slučajeva, kao u Mađarskoj, gde je na snazi zakon o zastarevanju nakon trideset godina, najteži slučajevi povreda ljudskih prava ne mogu se izneti na sud zbog zastarelosti. Sudeње za događaje iz prošlosti ovde znači *de facto* produženje ili promenu roka zastarevanja. Oni koji se suprotstavljaju ovakvom rešenju isticali su primedbe pravne i praktične prirode. Jedna od primedbi glasi da je veoma teško precizno ustanoviti činjenice o zločinima počinjenim pre trideset <38>godina. </38>

<34>Ofe, 33 *Arch. Eur. Soc.* 199. Politički nadzor, na primer, u represivnim režimima ne predstavlja nezakonitu radnju, pa otuda, u kontekstu tranzicijske pravde, nije lako pokrenuti krivični postupak za takvo ponašanje. </34>

<35>*Id.* 195-196. </35>

<36>Erhard Blankenburg, "The Purge of Lawyers after the Breakdown of the East German Communist Regime", u: 20 *Law & Soc. Inquiry* 000 (1995). </36>

<37>Novick, *Resistance versus Vichy* 209. </37>

<38>Vidi A.Dornbach (predsedavajući u mađarskom parlamentu) prema citatu u: "Retroactivity Law Overturned in Hungary", 1 *East. Eur. Const. Rev.* 8 (proleće 1992). </38>

Suprotan argument onih koji ne odobravaju krivično gonjenje jeste to da posttranzicijska pravda pokazuje sklonost da deluje po hitnom postupku – naročito u ranim fazama tranzicije, kada klima nije pogodna za skrupulozno razvrstavanje svih stupnjeva odgovornosti za zloupotrebe iz prošlosti. Čak i kada je urgentno pravo izbegnuto, nužno se javljaju problemi u vezi sa definisanjem odgovornosti. Raste broj graničnih slučajeva. Ovo pitanje je jasno formulisao Vaclav Havel govoreći o situaciji u Čehoslovačkoj: "Svi smo navikli na totalitarni sistem i prihvatili ga kao nepromenjivu činjenicu, tako pomažući njegovu održavanje... Niko od nas nije samo njegova žrtva; svi smo odgovorni za ovaj <39>sistem." </39> Pored toga, jedan poljski učesnik u nedavnoj debati koju je u Varšavi organizovala Fondacija Stefan Vatori, izjavio je: "Mislim da svi rado razmišljamo o sebi kao da smo rođeni 1989, što je verovatno način da se prošlost zaključuje... ali... i mi smo odgovorni u tom smislu da nismo preduzimali sve kontra-mere koje smo mogli <40>preduzeti." </40>

Neki protivnici kažnjavanja ne samo da odbacuju krivično gonjenje, nego stavljaju primedbe i na lustraciju kao način svodenja raču-

na sa prošlošću. Oni tvrde da se lustracijom ozbiljno dovodi u pitanje pravo na odbranu. Upravo to pokazuju iskustva oslobođene Belgije i Holandije. U oba slučaja ljudi su bili diskvalifikovani, ne na osnovu pojedinačnog razmatranja slučajeva, već zbog samog pripadanja kolaboracionističkoj grupi. U Holandiji, svi članovi pronemačkih vojnih pokreta (i njihovi suružnici) automatski su izgubili holandsko državljanstvo. Bilo ih je na desetine hiljada. Belgijska vlada je odlučila da svim članovima pronemačkih organizacija kolektivno oduzme politička i građanska prava. Ofe napominje da se u takvim slučajevima optuženima "ne pruža – ili im se samo marginalno pruža – pravna šansa da ponude opravdanja koja bi ih mogla pojedinačno iskupiti". Čak i ako im se pruži takva prilika, oni su prinuđeni da prikupljaju dokaze o sopstvenoj nevinosti, čime se izvrće obaveza dokazivanja <41>krivice. </41> Drugi problem je to što se ovakvi postupci lustracije lako mogu ispolitizovati. Ponekad je želja da se društvo pročisti samo proizvod političkih kalkulacija pojedinih partija i <42>frakcija. </42>

2. Nova ili obnovljena demokratija je krhka konstrukcija. Iz tog razloga u nekim analizama se tvrdi da nekažnjivost ili bar tolerancija u od-

<39>Havel, citiran u: Huntington, *Third Wave* 214 (citirano u napomeni 1). </39>

<40>Aleksandar Kvasnjewski (predsedavajući parlamentarne grupe Saveza demokratske levice), 5 *East. Eur. Rep.* 48 (mart-april 1992). Izraz "rođeni 1989" blizak je imenu koje je dato holandskim "borcima jedanaestog sata" (onima koji su sa priličnim zakašnjenjem, većinom u maju 1945, odjednom postali patriote). U mesecima posle kraja rata označavani su pogrđnim imenom "majske bube". </40>

<41>Ofe, 33 *Arch. Eur. Soc.*, 199. </41>

<42>Vidi Huntington, *Third Wave* 214. Huntington takođe citira predsednika Sangvine-tija iz Urugvaja: "Šta je pravičnije – učvrstiti mir u zemlji u kojoj su ljudska prava danas garantovana ili tražiti retroaktivnu pravdu i tako ugroziti mir?" Vidi takođe Jamal Benomar, "Justice after Transitions", 4 *J. Democracy* 3, 14 (januar 1993). Govoreći o projektu lustracije u svojoj zemlji, Vaclav Havel upozorava da je to "tempirana bomba koja može eksplodirati bilo kog trenutka i poremetiti društvenu klimu" (Havel, "Justice or Revenge?", u: 4 *J. Democracy* 20, 22, januar 1993). </42>

nosu prema događajima iz prošlosti jeste preduslov opstanka demokratskog procesa. Krivično gonjenje, tvrdi se, ugrožava demokratsku tranziciju.

Prvo, postoji rizik destabilizujuće reakcije. Vojni lideri koji osećaju da ih planirano gonjenje ugrožava mogu pokušati da izmene tok događaja državnim udarom, pobunom, "ili drugom vrstom konfrontacije koja bi mogla oslabiti autoritet civilnih vlasti... U takvim okolnostima, krivično gonjenje bi moglo ojačati sklonost vojske da se suprotstavi demokratskim <43>institucijama". </43> Ovaj problem naročito je izražen u slučaju mladih demokratija u Južnoj <44> Americi. </44> Većina vlada je zaključila, piše Rozenbergova, "da je ostavljanje prošlosti na miru najbolji način da se spreče potresi delikatnog procesa tranzicije ili čak povratak u diktaturu. Opšti stav je da zmaj još nije otišao i da je bolje ne izaživati <45>ga." </45>

Produžena fizička i društvena izolacija određenih delova stanovništva, zasnovana na odlukama krivičnih sudova, može ugroziti demokratsku konsolidaciju na još jedan način. Ona može navesti one koji podržavaju stari režim da formiraju supkulture i mreže koje se na duže staze mogu okrenuti protiv demokratije. Krivično gonjenje takođe može onemogućiti izmirenje koje je za funkcionisanje demokratije neophodno. Potreba za zbijanjem redova jedan je od glavnih argumenata onih koji zagovaraju zakon o <46>amnestiji. </46> **Perspektive mlade demokratije zavise i od njene efikasnosti.** Opuštanje znatnog broja administrativnih i menadžerskih kadrova može biti kontraproduktivno pošto ugrožava neophodan politički i ekonomski razvoj zemlje. Oprezna razmišljanja o problematičnim posledicama otpuštanja iz državne službe mogu se ovih dana čuti u istočnoj i srednjoj <47> Evropi. </47> Kada je u bugarskom parlamentu razma-

<43> Orentlicher, 100 *Yale L. J.* 2545 (citirano u napomeni 21). </43>

<44> Za raspravu o ovoj dilemi u obliku u kojem se ona javila u Južnoj Americi i južnoj Evropi, vidi Guillermo O'Donnell & Phillipe Schmitter, *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* 28-32 (Baltimore: John Hopkins University Press, 1986; u daljem tekstu "O'Donnell & Schmitter, *Tentative Conclusions*"). Sledeći kontinent na kojem se problem manifestovao bila je Afrika. Južna Afrika i Etiopija spadaju u zemlje koje moraju da odluče kako će izravnati račune prošlosti, a da pri tom ne ugroze tekuću tranziciju. (Za Južnu Afriku vidi Lynn Berat & Yossi Shain, "Retribution or Truth Telling in South Africa? Legacies of the Transitional Phase", 20 *Law & Soc. Inquiry* 000, 1995.) Opšti uvod u ovo pitanje može se pronaći u: Ali Mazrui, "Conflict Resolution and Social Justice in the Africa of Tomorrow: In Search of New Institutions", 127-128, u: *Présence Africaine* 308-328 (1983), i *id.*, "Towards Containing Conflict in Africa: Methods, Mechanisms and Values" (prezentovano na radionici Organizacije afričkog jedinstva o rešavanju sukoba u Africi, Adis Abeba, maj 1993; u daljem tekstu "Mazrui, "Towards Containing Conflict"). </44>

<45> Rosenberg, u: *Dealing 66* (citirano u napomeni 33). </45>

<46> Evo kako urugvajski predsednik Sangvineti pravda zakon o amnestiji, kojim se opraštaju zloupotrebe iz prethodnog vojnog režima: "Urugvajska vlada je odlučila da primeni mere oslobađanja od odgovornosti i opraštaja korišćenjem mehanizma koji je predviđen Ustavom republike. Dvanaest godina diktature ostavilo je duboke ožiljke, za čije će zaceljivanje biti potrebno dosta vremena, i zato taj proces moramo započeti bez odlaganja. Zemlji je potrebno pomirenje da bi se mogla okrenuti budućnosti koja obećava" (citirano u: Orentlicher, 100 *Yale L. J.* 2545). Isti argument koristio je i južnoafrički predsednik Mandela kada je branio predlog za amnestiju. </46>

<47> Offe, 33 *Arch. Eur. Soc.* 198. Offe je takođe zapazio da je Istočna Nemačka osobena u ovom pogledu "budući da može priuštiti sebi da zameni veliki broj bivših zvaničnika i profesionalaca s obzirom na bogatu ponudu ljudi približno jednakih kvalifikacija koji se mogu uvesti sa zapada". </47>

tran zakon o lustraciji, Virginija Velčeva, članica tima koji je radio na nacrtu zakona, izjavila je: "Nedopustivo je da ovakav zakon direktno pogodi više od stotinu ljudi. Ne možemo se lišiti stručnjaka, i pored toga što su radili za prethodni <48>režim".</48> Predsednik Poljske, Valensa, u više navrata se suprotstavljao lustraciji argumentom da bi se na taj način "obučenim profesionalcima onemogućilo da doprinesu oporavku <49>nacije".</49> Pored toga, Pavel Dostal, član čehoslovačke savezne skupštine, u jednom komentaru na čehoslovački Zakon o kontroli iz oktobra 1991. godine video je sudbinu komunističke administrativne i menadžerske elite na sledeći način: "Ako nismo zaslepljeni mržnjom, moramo angažovati ove ljude, pošto se među njima nalaze specijalisti i eksperti koji su nam neophodni ako želimo da se priključimo <50>Evropi."</50>

USKLAĐIVANJE ZAHTEVA ETIKE I OGRANIČENJA POLITIKE
Bavljenje prošlošću je nezaobilazan zadatak novih demokratskih režima. Elite koje nasleđuju diktatorske režime mogu biti demotivisane mnogim delikatnim i zapaljivim aspektima takvog zadatka. Ali drugog izlaza nema. Odluke se moraju donositi, čak i kada svaka ponuđena alternativa donosi ozbiljne probleme. O'Donel i Šmitter smatraju da je u slučaju Južne Amerike ovaj problem poptuno nerešiv. Ali daleko najgore rešenje jeste ignorisanje problema; cena takvog zataškavanja je <51>previsoka.</51> Hose Salaket nas upozorava da "lideri nikada ne smeju zaboraviti da odsu-

stvo političkog pritiska da se ovi problemi stave na dnevni red ne znači da oni ne ključaju negde u podzemlju, čekajući da eksplodiraju. Uvek će se vraćati da vas progone. Morate biti politički slepi da biste ignorisali obilje primera širom sveta koji to <52>dokazuju."</52> Bitan faktor je i vreme: "Ako se pitanja prošlosti ne reše brzo nakon tranzicije, ona mogu propasti u procep na šest meseci, godinu dana ili dve godine, pre nego što se vrate u nekom pervertiranom obliku. U Poljskoj određena pitanja nisu bila rešena na početku, pa je ubrzo nastala situacija u kojoj je ministar unutrašnjih poslova počeo u sistem da odlaže politički ekvivalent toksičnog otpada. Poruka glasi: Budite oprezni. To što se čini da je sve u redu ne znači da je zaista sve u <53>redu".</53>

Najveći problem za one koji donose odluke jeste to što su neki od argumenata u debati za i protiv kažnjavanja odnosno oproštaja krajnje kontradiktorni. Kao što je ovde već rečeno, izmirenje se vidi kao ključni preduslov za konsolidovanje mlade demokratije. Neki analitičari smatraju da se izmirenje može ostvariti jedino ako se dolazeća elita uzdrži od gonjenja zvaničnika prethodnog režima. Drugi, pak, tvrde da nekažnjavanje osujećuje <54>izmirenje.</54> Slične nejasnoće vezane su za argument da krivično gonjenje može ozbiljno ugroziti perspektive nove demokratije svojim neželjenim političkim posledicama, kao što je vojna kontrarevolucija ili pobuna. Teza da zmaja koji je još među nama ne treba podsticati široko je prihvaćena među učesnicima u deba-

<48>Citirano u: Vaneta Yankova, "Democracy's First Steps", 5 *East Eur. Rep.* 44, 44 (1992).

Jankova, bugarska novinarka, dodaje: "oni koji zahtevaju čišćenje u sferi javnog života nemaju pojma o tome kakvu društvenu kataklizmu time mogu izazvati."</48>

<49>Louisa Vinton, "Walesa and the Collaboration Issue", 2 *RFE/RL Res. Rep.*, 5. februar 1993, 10, 16.</49>

<50>Pavel Dostal, "Are They Colour-blind?" 5 *East Eur. Rep.* 43, 43 (mart-april 1992).</50>

<51>O'Donnell & Schmitter, *Tentative Conclusions* 30.</51>

<52>Zalaquett u: Boraine, *Dealing* 14-15 (citirano u napomeni 8).</52>

<53>Weschler u: *id.* 58.</53>

<54>Vidi Rosenberg u: *id.* 66-67: "Ako žrtve ne osećaju da društvo priznaje njihovu patnju, onda... one nisu spremne da ostave prošlost iza sebe. Ako znaju da će strašni zločini počinjeni u tajnosti zauvek ostati neotkriveni... onda one ne mogu biti spremne na izmirenje." Zatim dodaje: "Izmirenje kojim se prošlost prepušta prošlosti nije pravo izmirenje. To je izmirenje pod prinudom i ono se ne sme mešati sa pravim izmirenjem."</54>

ti. Ali, neki od protivnika nekažnjivosti tvrde upravo tome suprotno: da opstanak nove ili ponovo uspostavljene demokratije zavisi od krivičnog gonjenja kao vrhunske garancije protiv budućih zloupotreba od strane države.

Čini se da se većina političkih lidera, novinara i profesora koji raspravljaju o pitanju kažnjavanja i nekažnjavanja slaže u tome da najveći izazov predstavlja iznalaženje ravnoteže između zahteva pravičnosti i političkog opreza ili, drugim rečima, izmirenje zahteva etike i ograničenja politike. Ovo nije lak poduhvat. On podrazumeva tešku i ponekad mučnu analizu cene koja se plaća i onoga što se za tu cenu dobija. Svi dobre i loše strane opraštanja odnosno kažnjavanja, kako u političkom tako i u moralnom smislu, moraju se međusobno <55>odmeriti.</55> U svakoj od izabраниh opcija opet se suočavamo sa potrebom poštovanja etičkih zahteva i političkih ograničenja. Ako se, na primer, prioritet da gonjenju, potrebno je postići maksimalan politički i moralni efekat, a da se pri tom ne prekrši načelo vladavine prava. Novik u svom eseju o sudbini francuskih kolaboracionista opisuje unutrašnji konflikt kod mnogih pripadnika pokreta otpora. S jed-

ne strane, "bila je tu žed za osvetom kod ljudi koji su godina-ma proganjani, zatvarani i mučeni od strane Petenovih sledbenika i nemačkih agenata". U isto vreme, "i pored te snažne želje, pripadnici pokreta otpora bili su odani načelima parvičnosti i jednakosti koja su ih i razlikovala od onih koji su vladali nacističkom Nemačkom i višijevskom <56>Francuskom".</56> Ako pretegnu politika i želja za osvetom, kao što se dogodilo u posleratnoj Belgiji, stvar se može završiti političkom osvetom i samovlasnim <57>sudnjima.</57> No, beskompromisno poštovanje vladavine prava, s druge strane, može značajno oslabiti političke i moralne efekte pročišćenja.

Deo teksta **Lika Hojzea** (Luc Huyse), "Justice After Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past", preuzeto iz: Neil J. Kritz (Ed.), *Transitional Justice. How emerging democracies reckon with former regimes*, Vol I, United States Institute of Peace Press, Washington D. C. 1995, str. 337-349. — Članak je prvobitno objavljen u: *Law & Social Inquiry*, vol. 20, no. 1 (Winter 1995).

<55>Elite koje nasleđuju diktature pokazale su sklonost da naglašavaju političku cenu krivičnog gonjenja. Huan Mendez (u: *id.* 91), savetnik organizacije *Human Rights Watch*, kritikovao je ovu tendenciju zbog njenog defetizma: "Mada moramo priznati da politička ograničenja postoje, ne smemo ih uzimati zdravo za gotovo. Nismo obavezni da tražimo izlaz za nove demokatske vlade i ne smemo jednostavno pretpostaviti da su one uvek bespomoćne." Rozenbergova (*id.* 68) nas upozorava da "želja za održavanjem kratkoročne ravnoteže dugoročno može imati visoku cenu. Ona može naneti štetu pravnom sistemu, vladavini prava i budućoj civilnoj kontroli snaga bezbednosti."</55>

<56>Novick, *Resistance versus Vichy* 140 (citirano u napomeni 27).</56>

<57>"Samovlasna suđenja... motivisana su isključivo političkim ciljevima koji se kriju iza fasade legaliteta (iako legalizam može biti pompezan)." Ron Christenson, *Political Trials: Gordian Knots in the Law* 10-11 (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1986). Za opis samovlasnih aspekata posttranzicijske pravde u Belgiji, vidi Luc Huyse & Steven Dhondt, *La répression des collaborations 1942-1952: Un passé toujours présent* (Brussels: CRISP, 1993).</57>